

HATÂYÎ DÎVÂNÎ'NİN DİL ÖZELLİKLERİ

İdris ÇETİN¹

Geliş: 23.04.2021 / Kabul: 03.06.2021
DOI: 10.29029/busbed.926781

Öz

Şah İsmail XVI. yüzyılda yaşamış Azerbaycan sahasının önemli şairlerindedir. Aynı zamanda Safevî devletinin şahı ve Safevî tarikatının şeyhidir. Şiirlerinde Hatâyî mahlasını kullanmıştır. Eserlerini Türkçe yazmıştır. Az sayıda Farsça şiiri vardır. Şah İsmail'in Deh-nâme Nasihat-nâme ve Dîvân olmak üzere üç eseri vardır. Dîvân'ının tenkitli metni geniş bir inceleme ve İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Şevket Rado Yazmaları, nr. 51 nüshasının tıpkıbasımıyla birlikte Muhsin Macit tarafından yayınlanmıştır: Hatâyî Dîvânı, Türkiye Yazma Eserler Başkanlığı Yay., İstanbul 2017. Çalışmamızda bu yayını esas aldık. Bu çalışmada Hatâyî Dîvânı'nın dil özellikleri üzerinde durulmuştur. Hatâyî Dîvânı'nda Azerbaycan Türkçesi özellikleri hâkimdir. Eserde zamir n'sinin düşmesi, belirtme hâli eki /+nI/, yönelme hâli eki /+ga/, ayrılma hâli eki /+dIn/ ile bol- fiili gibi az sayıda Çağatay Türkçesi özelliği de bulunur.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail Hatâyî, Azerbaycan Türkçesi, Çağatay Türkçesi, dil özellikleri, Türk dili

LANGUAGE FEATURES OF KHATAYI'S DIWAN

Abstract

Shah Ismail who lived in the 16th century is one of the important poets of Azerbaijan. He is also the shah of the Safavid state and the sheikh of the Safavid tariqat. He used the pseudonym Khatayi in his poems. He wrote his works in Turkish. He has a few Persian poems. §There are three works of Shah Ismail, which are Dah-nama Nasihat-nama and Diwan. The critical text of his Diwan with a comprehensive review and together with the facsimile of Istanbul Research

¹ Doktora Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, cetin_idris@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3975-5801>.

Institute Şevket Rado Manuscripts nr. 51 copy, has been published by Muhsin Macit: Divan-i Khatayi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Publications, Istanbul 2017. This study is based on this publication. In this study, the language features of the Khatayi's Diwan are emphasized. The features of Azerbaijani Turkish are dominant in the Khatayi's Diwan. In the Khatayi's Diwan, there are also a few Chagatay Turkish features such as the unmarked pronominal n, the accusative case marked by /+nI/, the dative case marked by /+ga/, the ablative case marked by /+dIn/ and the verb bol-.

Keywords: *Shah Ismail Khatayi, Azerbaijani Turkish, Chagatay Turkish, language features, Turkish language*

Giriş

Şah İsmail Hatâyî 25 Recep 892/17 Temmuz 1487 tarihinde Erdebil'de doğmuştur. Babası Safevî tarikatının şeyhi Haydar, annesi Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın kızı Âlemşah Halime Begüm'dür. Şah İsmail henüz bir yaşındayken babası Şeyh Haydar, Şirvanşahlar'la giriştiği mücadelede Şirvahşah hükümdarı Ferruh Yesar tarafından öldürülür (1488).

Şah İsmail önce babasını öldüren Şirvan hükümdarı Ferruh Yesar'ı ortadan kaldırır, sonra Akkoyunlu Elvend'i yenerek Tebriz'i ele geçirir. (1501). Doğuda Özbeklerle giriştiği mücadelede galip gelerek Şeybanî Han'ı öldüren (1509) Şah İsmail, batıda Osmanlılara karşı mücadelesinde Çaldıran savaşında Yavuz Sultan Selim'e yenilir. (1514). Çaldıran yenilgisinden sonra ölümüne kadar sakin bir hayat sürer. Devlet işlerini genellikle emirlerine bırakıp kendisi av ve eğlence ile meşgul olur. (Gündüz, 2010: 255) Şah İsmail otuz sekiz yaşındayken Tebriz'de iç kanamadan ölür (19 Recep 930/23 Mayıs 1524).

Şiirlerinde Hatâyî mahlasını kullanan Şah İsmail, çok yönlü bir kişidir. Şair, şeyh ve şahtır. Ancak şairliği, “şeyh” ve “şah” sıfatlarının gölgesinde kalmıştır. (Macit, 2017: 30)

Şah İsmail'in *Deh-nâme* ve *Nasihat-nâme* adlı mesnevileri ile hacimli bir *Dîvân*'ı vardır. *Dîvân*'ı Muhsin Macit tarafından yayınlanmıştır. (Macit, 2017). Bu makalede bu yayın kullanılmıştır.

1. Ses Bilgisi

1.1. Ünlüler

1.1.1. Dil Uyumu

Kalınlık-incelik uyumu ya da büyük ünlü uyumu olarak da bilinen dil uyumu Türk dilinin en yaygın ünlü uyumudur. “*Dil uyumu, kök veya eklerle genişletilmiş Türkçe bir kelimenin ilk hecesi kalın bir ünlü ise onu takip eden hece veya hecelerin ünlülerinin de kalın; ilk hecesi ince ünlü ise onu takip eden hece veya hecelerin ünlülerinin ince olmasıdır.*” (Köktekin, 2017: 75).

Hatayî Divânî’da dil uyumu sağlamdır.

varlığına K1/2, adını K1/3, yolında K5/8, barmağın K11/10, çamusından K13/2, çalmışdur K13/16, yazusından K17/4; gelmedi K11/7, gökleri K 1/1, görmeyen K12/4.

Dil Uyumunu Bozan Ekler:

/+gil/ emir kuvvetlendirme eki:

Bazen kalın ünlülü kelimelere /+gil/ olarak eklenmiştir: algil K16/15, ‘avf kılgil K3/10, kılgil şefâ‘at K2/10, şalmagil G190/5, dayanmagil M2/19, korhıdumagil G388/3, dağıtmagil G208/1, uzatgil M2/54

/+ki/ aitlik eki: şahıındaki G330/3, küyındaki G377/7

/-ken/ zarf-fiil eki: umarken G342/4

/-mağ/ isim-fiil eki dil uyumuna bazen uymuyor: **bilmağ** gerek M2/17

/-geç/ zarf-fiil eki: bahgeç G417/1, çihgeç K18/20

1.1.2. Dudak Uyumu

Düzlük-yuvarlaklık uyumu ya da küçük ünlü uyumu olarak da bilinen dudak uyumu, dil uyumu kadar sağlam değildir. Duşdak uyumu “*Türkçe bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü düz ise onu takip edecek hece veya hecelerin ünlüsünün düz; yuvarlak ise onu takip edecek hece veya hecelerin ünlüsünün ya dar-yuvarlak ya da düz-geiş olması*”dır. (Köktekin, 2017: 75).

Hatâyî Divânî’nda yuvarlaklaşma yaygın olduğu için dudak uyumu sağlam değildir. Bazı eklerin ünlüsü daima yuvarlak, bazılarının ise daima düzdür. Ünlüsü daima yuvarlak olan ekler düz ünlülü kelimelere eklendiğinde veya ünlüsü

daima düz olan ekler, yuvarlak ünlülü kelimelere eklendiğinde dudak uyumu bozulmaktadır.

Yuvarlak Ünlülü Ekler

Hatâyî Dîvânı'nda ünlüsü daima yuvarlak olan ekler şunlardır:

1. İsimden isim yapım eki **+IU** : adlu K16/10, bağı G39/5, gizlü G306/3
2. Ettirgenlik eki **-dUr-** : yağduran K1/9, azdurur G57/4, çekdürdi G57/6, indürürdi G317/1
3. Ettirgenlik eki **-gür-** : dirgüren G350/4
4. Ettirgenlik eki **-ür-** : geçür G321/2, içürdi G18/3
5. Fiilden isim yapım eki **-gü** : sevgü G230/1
6. Fiilden isim yapım eki **-UK** : artuk M1/7, eksük G425/6
7. İlgi hâli eki **+Uñ** (1. teklik ve çokluk şahıs zamirinden sonra: **+Um**):
cihānuñ serveri G24/5, yāruñ küyından G25/2, senüñ yüzüñ G55/3, aḥvālümü sorarsa menüm G166/2, menüm gönlümde G172/3, cismüm menüm G212/1
8. İyelik 1. teklik şahıs eki **+Um** : kılıc+um M2/54, yaş+um G281/1
9. İyelik 2. teklik şahıs eki **+Uñ** : ad+uñ K2/1, yañağ+uñ G238/2, saç+uñ G240/1
10. İyelik 1. çokluk şahıs eki **+UmUz** : şāh+umuz G170/1, yir+ümüz G169/2
11. İyelik 2. çokluk şahıs eki **+UñUz** : ağz+uñuz G313/4, bel+üñüz G313/4
12. Görülen geçmiş zaman 1. teklik şahıs eki **-dUm** : kaldum G185/3, geldüm G2/2
13. Görülen geçmiş zaman 2. teklik şahıs eki **-dUñ** : alduñ G279/5, çekdüñ G307/3
14. Görülen geçmiş zaman 1. çokluk şahıs eki **+dUK** : baḥduḡ G167/1, bildük K4/9
15. Geniş zaman eki **-Ur** : dayan-ur G358/4, sevinür G309/2
16. Emir 3. teklik şahıs eki **-sUn** : ḡalmasun G31/3, gelsün G141/5

17. Bildirme geniş zaman eki **+dUr** : yalandur G63/3, vardur G215/5, kimdür G71/7

18. Zarf-fiil eki **-(y)Up** : açup G280/3, yaħup G345/4, kesüp G355/4, işidüp G216/4

19. Zarf-fiil eki **-UbAn** : açuban G148/6, baħuban G259/4, gelüben G372/7, içüben 371/2

Düz Ünlülü Ekler

Metnimizde ünlüsü daima düz olan ekler şunlardır:

1. Ettirgenlik eki **-der-** : dönder- G292/1-5, G293/1-5

2. Yükleme hâli eki **/I/**, **+/nI/** : yüzümi yâ sözümi yâ gözümü G46/8, ağzumnu G249/4, bağrumnu G304/1, kanum+nı G32/4, yüregümüni G42/1, gönlümüni

3. İyelik 3. teklik şahıs eki: **/(s)I/** : kamu+sı G119/3, kapusu G374/4, gözgüsü G415/3

4. Soru eki **+/mI/** : çıharduñ mı G204/5, ‘aşığ olur mı G374/3, ħarâb olsun mı G382/2

5. Görülen geçmiş zaman 3. teklik şahıs eki: **/-dI/** : yu-dı G63/5, gördi G421/3

6. Öğrenilen geçmiş zaman eki: **/-mIş/** : otur-mış G173/1, düşmişem G46/2, görmüşem G49/2

7. Emir kuvvetlendirme eki: **/-GII/** : dutğıl G388/4, götürgil g382/4, sorgil G327/6

8. Zarf-fiil eki: **/-Inca/** : doynca G261/4, şubħ olunca G10/5

1.1.3. Yuvarlaklaşma

Türkçe kelimelerdeki “yuvarlaklaşmanın çeşitli sebepleri vardır. Bir kısmında dudak konsonantları rol oynamıştır. Eski Türkçe devresinde mevcut olan -ğ ve -g’lerin Batı Türkçesinde düşmesi, daha doğrusu vokalle kaynaşması neticesinde de, vokaller yuvarlaklaşmış bulunmaktadır. Bazı kelimelerdeki yuvarlaklık ise hiçbir sebebe dayanmamaktadır.” (Timurtaş, 1994: 27-28).

1. Dudak ünsüzleri sebebiyle yuvarlaklaşma örnekleri:

kirpük <kirpik G101/3, kerpüç G110/6, yavuz < yabız G144/3

2. Kelime sonundaki -ğ ve -g'lerin düşmesi sebebiyle yuvarlaklaşma örnekleri:

saru < sarığ G92/2, kapu < kapığ G39/5, ayru < adrığ G437/2

3. Hiçbir sebebe bağlanamayan yuvarlaklaşma örnekleri:

karşu G18/1, kendü G153/3, berü G95/1, incü G263/3

1.1.4. Ünlü Değişmesi

1.1.4.1. e/i Durumu

Metinde ilk hecede /i/ şeklinde geçen, fakat Türkiye Türkçesinde /e/ ünlüsüyle yazılan bazı kelimeler şunlardır:

yiri K1/1, giceler K1/5, it- K2/8, di- K4/10, vir- K8/7, iriş- K 10/7, yi- G9/3

Metinde hem /e/ hem de /i/ ile geçen kelimeler:

bil+üñ “belin” G250/3, bel+üñüz G313/4, gey-eni G316/1, giy-üpdür G207/2

1.1.5. Ünlü Düşmesi

Genellikle vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi şeklinde ortaya çıkar.

ağzuñuz < ağız+uñuz G313/4, egnine < egin+ine K17/11, bağrumı < bağır+umı G 166/1, beñzüm < beñiz+üm G22/2, gönlinde < gönül+inde K2/7, oğlına < oğul+ına K 16/14, alnına < alın+ına K 17/4, karnına < karın+ına K18/14, boynuma < boyun+uma G 368/2

oynadur < oyunadur G100/1, uyhu < uyuku G45/3, yahşı < yakışi G97/5, dirlik < dirilik G311/5, buyruğ < buyuruğ K17/3

1.1.6. Ünlü Birleşmesi

Ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan bir kelime geldiği zaman karşılaşılan ünlülerin kaynaşması olayıdır.

n'ola < ne ol- G88/2, n'itdügin < ne itdügin G104/1, niçün < ne için G31/2, böyle < bu eyle G255/4, kendözinüñ < kendü özinüñ K5/8, n'eyler < ne eyler G129/1

1.2. Ünsüzler

1.2.1. Ünsüz Uyumu

Metnimizde ötümlülük-ötümsüzlük bakımından ünsüzler arasında uyum yoktur. Aşağıdaki ekler sadece ötümlü şekilleriyle bulunur:

Bulunma hâli eki /+dA/ : hâkîkâtda G40/6, zulmetde K16/7

Ayrılma hâli eki /+dAn/ : Hâkdan G7/5, dostdan G151/5, zulmetden K16/6

Bildirme eki /+dUr/ : bulutdur G335/1, içmekdür G2017/3

Sıfat-fiil eki /-dUK/ : içdügün G348/7, şirîn olduğuyçün G433/3

Ettirgenlik eki /-dUr-/ : çekdüirdi G57/6, çekdürmegil M1/8

Görülen Geçmiş zaman eki /-dI/ : açdı K10/11, çekdi G162/3, dutdı G205/6, kopdı K11/11, kesdi K13715

1.2.2. Ötümlüleşme (Tonlulaşma)

d- < t-

dañla < tañla K2/5, dağ < tağ G144/3, dağıdam M2/54, dağı < dağı K1/3, daş < taş G144/3, doğru < toğrı K5/7, damarın < tamarın K13/15, doksan miñ < toksan miñ K14/3, dadı < tadı G144/1, dur- < tur- G375/1, dut- < tut- 388/4, dayan- < tayan- G358/4.

dilde K 1/3, dirler K4/9, dirlik G311/5, düşdi G3/5, degül K12/11, dürlü G247/1, dün G266/3, dişi G411/1.

“Eski Türkçedeki t-’lerin çoğu Azerbaycan Türkçesinde korunmuştur.” (Korkmaz, 2013: 181). Metnimizde şu kelimelerde t- korunmuştur:

tanı- K13/17, tapuñda M1/2, tutuşdı G427/1, tikilmiş G375/5, töker G1/4, titreşür K18/5, tikenden G31/4, tükendi G225/3, tozında G356/22, top G375/5, toprağı G376/2

Metnimizde birkaç kelime d- ve t-’li olarak kullanılmıştır:

dap- G186/2 ~ tap- G212/4, dut- G253/2 ~ tut- K6/3

g < k

İnce sıradan kelimelerin başında genellikle k- > g- değişimi gerçekleşmiştir:

giydüğü G121/3, gör- G375/1, gider G66/4, gelir G66/4, gönül G65/1, gökden K1/1, günden K1/3, giceler K1/5, gözine K17/5, gördü K18/20.

İnce sıradan bazı kelimelerin başında ise k- > g- değişimi gerçekleşmemiştir:

kişi G110/2, kendi G423/7, kendü G153/3, küntü G153/1, kendözünü K5/8, köyegünden G23/5.

Kalın sıradan bazı kelimelerin sonunda bu değişikliğe rastlanır:

yanmağdur G35/2

Ululuğ ister iseñ **kulluğ** eyle

Ayağ bir bir başarılar nerdübāna G358/5

Yūnusı sensin salan deryāda **balığ** karnına K18/14

Bende Hātāyî düşmiş idi yārdan **ırağ** G259/5

b- < p-

Kelime başında bir örneği tespit edildi: barmağ < parmağ (şehadet barmağın) K11/10

-c < -ç

kılıcum M2/54, ağacı G332/4

1.2.3. Sızıcılışma

“Patlayıcı ünsüzlerin çeşitli sebeplerle sızıcı bir nitelik kazanmasına sızıcılışma denir.” (Özkan, 2009: 209). Hatâyî Dîvânı'nda sızıcılışma örneği olarak şu ses değişimleri bulunmaktadır:

h < k

hıçan < kaçan “ne zaman” K4/11, hınsı < kangısı “hangisi” G85/4, oğıdın < okıdın “okundan” G125/3, yoğ G35/1-5, yoğdan K1/1, çoğ K10/12, çoğdur G121/4, korğudan K18/5, ağıdı G281/1, ağıpdur K158/4, çığıdı K10/9, çığısa G190/3, bağıp K17/4, bağıdum G55/1, birağımagıl G367/5, yağıp K1/6, korğıdumagıl G388/3, oğıdı K4/3, oğurlar K14/2

Ağhan çaylar **ağhan arğlar bulahlar** G305/6

Metinde bazen aynı kelime hem /h/ hem de /k/ ile geçmektedir:

hamudan K9/2 ~ kamu K13/1, çamusından K13/2

handa K14/11 ~ çanda kim Leylî olursa anda bir Mecnûn gerek G 68/5

v < b

Eski Türkçedeki kelime başındaki b-'ler şu üç kelimedede v'ye dönüşmüştür:

var < bar “mevcut” K1/1, var- < bar- K5/7, vir- < bir- K8/7.

Kelime içinde ve sonunda: yavuz < yabız G144/3, ev < eb G121/5

ş < ç

nişe < niçe G66/4 ~ niçe K17/12, nişe kim < niçe kim K2/8 ~ niçe kim G119/3

1.2.4. Genizsilleşme

m- < b-

Eski Anadolu Türkçesinde aynı kelimelerin başında hem *b*, hem *m* vardır. Bu ikilik daha sonra Osmanlı sahasında *b*, Azeri sahasında *m* yönünde gelişmiştir. (Ergin, 1981: 98). Başka bir ifadeyle “Azerbaycan Türkçesi b- > m- değişimi açısından daha çok m- yanındadır.” (Korkmaz, 2013: 181). Metnimizde m-'li şekiller daha çoktur.

men K3/7, menem K6/1, menüm K3/4, meni G388/4, maña G2/1, munda G129/1, munca G117/1, yüz miñ bāblar G55/1, doksan miñ kelām K14/3

min- : Yine Düldüle **mindî** şāh Mehdi K3/9

Metnimizde az da olsa b-'li örnekler vardır:

Otuz **biñ** üç yüz ıl G119/12, beñzer G154/1, beñzüm G22/2

1.2.5. Ünsüz Düşmesi

“Seslerin birbirleriyle olan ilişkileri sırasında gramer birliğinin bünyesindeki ünsüzlerden biri düşer. Buna ünsüz düşmesi denir. Türkçede en çok düşme eğilimi gösteren ünsüzler damak ünsüzleri (k, g, ğ) ile akıcı (l, n, r, y,) ünsüzleridir.” (Özkan, 2009: 179). Metnimizde akıcı ünsüzlerin düştüğü örneklerimiz şunlardır:

-ø- < -r-

bile < bir+le G344/1

-θ- < -l-

getürse < keltürse G235/4, oturur < olturur G75/2

θ- < y-

ıl < yıl “otuz biñ üç yüz ıl” G119/12, ıldan < yıldan “üç yüz ıldan sonra” K11/13, incü < yinçü G263/3, ırağ < yırağ G156/4, ud- < yud- G144/7, igit < yigit M2/21, itür- < yitür- “yitir-, kaybet-” M2/18, iti < yiti “keskin” M2/45

İlâhî kılıcum iti kııl menüm M2/45

Muharrem Ergin kelime başında y- düşmesini “Azeri hususiyeti” olarak değerlendirmektedir. (Ergin, 1981: 117).

θ- < b-

bol- fiili metnimizde hem *bol-* hem de *ol-* şeklinde kullanılmıştır:

bol-: fenâ boldı K4/13, zâr boldum G29/2, vâlih bolupdur G29/4, pîr bolmışdı G49/5, neden boldı G55/3, ma‘den boldı G64/3, şād u feraḥ bolup G66/2, boldı ḥarâb G389/4, mübtelâ boldum G381/4

Bolsun bu māl ü mülk ve ger hîç bolmasın 136/4 Krş.

ol-: feth oldu G55/1, büryân olupdur G38/5, zâr olmuşam G 231/1, vâlih olmuşdur G80/5

Muhtâc **olur** hemîşe ğaniye gedây **olan** G302/6

Aşağıdaki örneklerde *bol-* ve *ol-* şekilleri aynı beyitte geçmektedir:

Maña ol dost **bolsa** dost ancak

Çi ğam ger cümle ‘âlem düşmen **oldı** G426/6

Aşağıda aynı mısralarda *bol-* ve *ol-* şekilleri yan yana geçmektedir

Tâ saña men âşinâ **boldum** özüm yâd **olmuşam** G232/5

Saña hoş **oldı** yârun yâd **boldı** G406/2

1.2.6. Hece Düşmesi

Benzer hecelerden birinin düşmesi olayıdır. Bildirme eki *dur-* < *durur* buna örnektir.

çoḥdur < çoḥ durur G280/5, yoḥdur < yoḥ durur G304/5, vardur < var durur G402/4, oldur < ol durur G327/2, nedür < ne durur G235/5

1.2.7. Ünsüz Türemesi

“Ünsüz türemesi olayı ünlü türemesi olayına göre daha seyrekdir. Genelde ünlü karşılaşmasını önlemek için akıcı bir ünsüz türetilir.” (Köktekin, 2017: 70).

başı-y-çün K7/5, olduğu-y-çün G433/3, tapma-y-ile < tapma ile G327/7, eli-y-le < eli ile G352/6

h- Türemesi

“Türkiye Türkçesinde artık hiç görülmeyen h- ön sesi Azeri Türkçesinde yer yer korunmuştur.” (Korkmaz, 2012: 182). Metnimizde bir örneği bulunmaktadır: hayva < ayva G332/3

1.2.8. Ünsüz İkizleşmesi

Metnimizde iki kelimedede ünsüz ikizleşmesi görülür: aşşı< aşığ G415/5, sekkiz K8/12

1.2.9. Göçüşme

Kelime içindeki seslerin yer değiştirmesi olayıdır.

kıprıgün < kırpük G176/5, kimesne < kimsene G46/2, göstermeyüp < göstermeyüp G37/3

2. Şekil Bilgisi

2.1. Çokluk eki

bulut+lar G76/9, kıl+lar G119/11, gice+ler G10/4, göz+ler G62/6

2.2. İyelik ekleri

1. teklik şahıs eki: +m, +(U)m

ana+m G257/2, ata+m G257/2, ad+um G257/1, cān+um K2/6, göz+üm G1/4

2. teklik şahıs eki: +(U)ñ

sevgü+ñ G423/1, yañağ+uñ G238/2, dudağ+uñ G238/3, saç+uñ G240/1, bil+uñ G250/3

3. teklik şahıs ekleri: +sI, +I

korhu+sı G178/3, kapu+sı G374/4, gözgü+si G266/2, çeri+si G359/4

göz+i nergis yüz+i gül tek boy+ı serv-i revân G25/3

“Türk dilinde, bazan 3. kişi iyelik eki almış kelimelerde bu ekin fonksiyonu kaybolur ve kelime kalıplaşarak taban hâline gelir. Bu durumda, kelimenin üstüne tekrar bir 3. teklik kişi iyelik eki geldiği görülür.” (Gülsevin ve Boz, 2004: 139). Metnimizde “birisi” kelimesinde iki tane iyelik 3. teklik şahıs eki üst üste gelmiştir:

Biri güldür **birisi** serv-i hırāmān nisbeti G 420/2

Ki her **birisinüñ** bir dadı vardur G 144/1

1. çokluk şahıs eki: **+(U)mUz**

yol+umuz G52/6, şāh+umuz G170/1, yir+ümüz G169/2, göñ(ü)l+ümüz G176/2

Ezelden şāh bizüm sultān**umuzdur**

Pir**ümüz** mürşid**ümüz** hān**umuzdur** G51/1

2. çokluk şahıs eki: **+(U)ñUz**

sevgü+ñüz G423/2, ağ(ı)z+uñuz G313/4, bel+uñüz G313/4

3. çokluk şahıs eki: **+IArI**

kul+ları G432/6, leb+leri G268/5, göz+leri G284/7

2.3. Hâl Ekleri

2.3.1. İlgi Hâli: **+Uñ**

İlgi hâli eki metnimizde yuvarlak ünlüdür.

şāh+uñ leşkeriyem K6/13, Ādem+uñ şānında G61/2

Metnimizde iyelik ikinci teklik şahıs ekinden sonra gelen ilgi hâli eki düşmüştür:

ayağuñ+ø toprağınuñ kâdrin ne bilür her kişi K2/1

ayağuñ+ø toprağına cānum fedādur yā Nebī K2/6

işigüñ+ø toprağına her kim kul oldu şıdık ile G420/3

2.3.2. Yükleme Hâli: **+/I/ ~ /+nI/**

Yükleme hâli eki **+/I/** ve **+/nI/** olarak kullanılmıştır.

cihân+ı var iden K1/1, gökler+i devvār iden K1/1

Yūsuf+ı bir kıl iken sultān iden K1/7

Yükleme hâli eki Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+nI/ olarak da kullanılmıştır:

‘āşık+nı G33/5, Yūsuf+nı G157/4, özüm+ni G146/10

gönlüm+ni G391/3, gönül+ni G102/2

Muştafā+nı cümleden muhtār iden Perverdigār K1/10

Murtażā+nı Haydar-ı Kerrār iden Perverdigār K1/11

2.3.3. Yönelme Hâli: /+(y)A/, /+ğa/

‘āşıklara G145/2, söze G99/2, kimseye G140/1

Yönelme hâli eki bir örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+ğa/ olarak kullanılmıştır:

menüm bahtum+ğa bahtum G88/4

2.3.4. Bulunma Hâli: /+dA/

uyhuda G12/4, yolında G32/5, yirde G33/2, yüzinde G391/1, cān u dil bāğçasıda G125/4, ğamuñ şahrāsıda G185/3, sīnemün meydānıda G202/3, gül-istān bāğıda G273/9

2.3.5. Ayrılma Hâli: /+dAn/, /+dIn/

ağaç+dan G365/1, gök+den G181/3, cihet+den G155/3, güneş+den G124/6

Ayrılma hâli eki birkaç örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+dIn/ olarak kullanılmıştır:

çeşmi+din G393/5, oğı+dın “okundan” G125/3, bu tevḥīd+din utuzmagil meni sen M1/9

2.3.6. Eşitlik Hâli: /+cA/

anca G10/5, munca G8/3, sultānca G222/5, zerrece G14/4, ‘ömrümce G259/4

Önünce evliyālardur sipāhī K5/4

Ger önlerince kılmasalar pīşvā seni K4/14

2.3.7. Vasıta Hâli: /+(ı)A(n)/, ile

“İsmin belirttiği varlık ve nesnenin füldeki oluş ve kılıfta “vasıta” olarak kullanıldığını veya “birliktelik” ifade ettiğini gösterir.” (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2012: 196).

anuñlan M7, şıdık ile G385/1, şıdık ilen K11/15, özgeler ilen G 294/5, oñıylan G355/27

Her haste-dil ki bāde-i ‘ışkuñla oldu mest G89/4

İhlās ile yolında menem rind ü cān-fedā G16/6

Beñzüm saraldı derd ile mānend-i keh-rubā G22/2

Va‘z **ilen** qorhudmagil G388/3

Vaşl **ilen** dutğıl elüm kırtar bu deryādan meni G388/4

2.3.8. Yön Gösterme Hâli: /+ArU/, /+rA/, /+rU/

ileri G253/1, sonra G336/2, içre G355/6, üzre G28/2, hancaru G10/5

2.4. Zamirler

2.4.1. Şahıs zamirleri

men K3/7, G18/3, sen K1/3, ol G30/2, biz K19/3, siz G15/3, olar K3/7, anlar G384/4

Meni anlardan ayru şanmañuz **siz**

Velikān **anlaruñ men** serveriyem G256/4

1. teklik şahıs zamiri metnimizde “men” olarak geçer. Sadece iki kere “ben” geçmiştir:

Eyledüm bünyād evvel **ben** de ez-nām-ı Hūdā G14/1

Çoğ zamāndur **ben** de müştākam cemālūñ şem‘ine G436/2

2.4.2. İşaret zamirleri

bunlar G391/2, bularnı M2/19

2.4.3. Dönüşlülük zamirleri

öz K13/17, özi K16/13, özini G48/2, özine K16/11, kendü G158/5, kendözünüñ K5/8

2.4.4. Belirsizlik zamirleri

kimse K2/5, kimsene (< kim i-se ne) G171/2, kimesne G46/2

2.5. Edatlar

tek “gibi”

zülfüñ tek 388/1, anuñ tek K17/1

teki “gibi”

senüñ teki K 4/6, G 157/4

Gelmemişdür sen teki ‘ālemde ey sultān-ı hüsn G132/4

Çoğ zamāndur gonce tek bağrumñı pür-hün eyledüñ

Leblerüñi gül **teki** hāndān iderseñ vaqtidür G92/3

kimi “gibi”

Ağlaram bülbül **kimi** bī-vaşl-ı gül-zār uşa gör G137/2

Menem Ya ‘ķüb **kimi** Yūsufdan ayru G59/4

gibi

Nesīmī gibi G253/3

2.6. Fiil Çekimi

2.6.1. Şahıs Ekleri

2.6.1.1. Şahıs Zamiri Kaynaklı Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs eki: /+Am/, /+men/

oğı-mış+am G180/3, öl-miş+em G354/6, sev-miş+em G46/3

yan-ar+men G71/2, tök-er+men G83/4, oğı-r+men G163/4

/+Am/ eki “mühim bir Azeri hususiyetidir” (Ergin, 1981: 125). /+men/ ise Çağatay Türkçesi etkisindedir.

2. teklik şahıs eki: /+sAn/, /+sIn/

al-up+san (al-mış+sın) G307/1, cān ol-up+san G279/1

giy-e+sin G322/5, aç-ar+sın G116/4, sev-er+sin G35/4

3. teklik şahıs eki: /+ø/

otur-mış G75/4, içür-miş G135/5

şal-mış+dur G48/2, düş-miş+dür G135/1

1. çokluk şahıs eki: /+Uz/

kur-mış+uz G167/4, iç-miş+üz G299/6, di-r+üz G52/3

2. çokluk şahıs eki: /+sIz/

Örneği yok.

3. çokluk şahıs eki: /+lAr/

di-r+ler K4/9, oğu-r+lar G40/6

2.6.1.2. İyelik Eki Kaynaklı Şahıs Ekleri

1. teklik şahıs eki: /+m/

ağ-sa+m K14/11, oğu-du+m G234/5, vir-se+m G236/1

2. teklik şahıs eki: /+ñ/

al-du+ñ G279/5, vir-dü+ñ G307/2, vir-se+ñ G115/10

3. teklik şahıs eki: /+ø/

sor-sa G236/5, çığ-dı G340/6, dön-di G161/4

1. çokluk şahıs eki: /+K/

bağ-du+k G167/1, getir-dü+k G52/2, gir-dü+k G52/4

2. çokluk şahıs eki: /+ñUz/

incit-se+ñüz G311/4

3. çokluk şahıs eki: /+lAr/

sor-dı+lar G31/2, öldür-se+ler G46/4

2.6.2. Basit Kipler

2.6.2.1. Görülen Geçmiş Zaman: /-dU/

kaldu G34/3, virdüm G297/2, alduñ G279/5, virdüñ G307/2, çaldı G297/1, bulduğ K19/3, bildiler G161/3

2.6.2.2. Öğrenilen/Duyulan Geçmiş Zaman: /-mİş/

oħımıřam G180/3, virmişem G293/4, ĩurmiřsin G135/3, dimişsin G29/7, oturmaş G75/4, iĉürmiř G135/5, şalmişdur G48/2, düşmişdür G135/1, ĩurmiřuz G167/4, iĉmiřüz G299/6

2.6.2.3. Belirli Geçmiş Zaman: /-Ip(dUr)/

/Ip(dUr)/ eki, “-p zarf-fiil eki ile tur- yardımcı fiilinin birleřiminden meydana gelmiřtir.” (Yałın 2021: 278).

yaħupdur G5/2, dutupdur G25/5, gidüpdür G23/3, gelüpdür G62/1, görüpdür G128/4

görüpmen G94/2, düřüpmen G164/1, alupsan (almiřsin) G307/1, cān olupsan G279/1

2.6.2.4. Şimdiki Zaman: /-mAKdA/

iĉmekdeyüz G168/5, ĩarāb itmekdesin G319/1, tökmekde G174/7

2.6.2.5. Geniş Zaman: /-(A/U)r/

isterem G21/1, dilerem G273/1, oħuram G358/9, keserem G265/4, varuram G332/1

yanarmen G71/2, tökermen G83/4, virürmen G102/4, bilürmen G112/1, oħurmen G163/4

di-y-er “diyer ki ĩayderīyem” K6/10

sevinür G309/2, aĉarsın G116/4, seversin G35/4, dirüz G52/3, dirler K4/9

Olumsuzu: Geniş zamanın olumsuzul. teklik şahısta “-mAzAm”, “-mezmen”, “-men” ve “-menem” şekillerindedir:

-mAzAm : ĉıĩmazam G238/4, bilmezem G 64/1

-mezmen : virmezmen

Bir müyını **virmezmen** Mışr u ĩaleb ü řāma G377/5

-menem : bilmenem

Bilmenem niĉük ola āĩir ser-encāmum menüm G239/3

-men : yimen G64/3, dimen G102/2, dinlenmen G140/3

Bir perī ĩayrānıyam **bilmen** mekānı ĩandadır G78/1

2.6.2.6. Gelecek Zaman

/-isar/ ve /-ecek/ gelecek zaman ekleri metinde birer kez tespit edilmiştir:

Derd-i 'ışkuñdan vücüdum olısar şekl-i hilâl G219/3

Gelmiş degül ne ħod gelecek tâ-be rüz-ı ħaşr G16/3

2.6.2.7. Emir

1. Teklik Şahıs: -**AyUm**; -(y)**AyIn**

vireyüm G57/6, yarlıgayın G39/2

2. Teklik Şahıs: **ø**, +**GII**, +**gil+en**

vir-ø K8/8, gel-+gil K12/7, dut-+ğıl G388/4

/-GII/ ekinin genişletilmiş şekli /+**gil+en**/ de metnimizde geçmektedir: baĥ-+gilen G332/2, vir-+gilen G36/4.

Tabîbüm baĥgilen bîmâra karşı G332/2

“-gil emir ekinin burada da -gilen safhasını görüyoruz. Demek ki Azeride hemen hemen bu ekin bütün inkişafı yan yana kullanılmaktadır.” (Ergin, 1981: 198).

3. Teklik Şahıs: -**sUn** baĥsun G127/5, gelsün G141/5

1. Çokluk Şahıs: -(y)**AIUm** isteyelüm G350/1

2. Çokluk Şahıs: -**ñ**, -**Uñ(Uz)** görün G429/3, söyleñüz G166/1

3. Çokluk Şahıs: -**sUnIAr** --

2.6.2.8. Gereklilik Kipi

“-mAK gerek”, “-mağ gerek” ile yapılır:

sor-mağ gerek durur K4/12, gönder-mek gerek G191/1, öl-mek gerek G311/5, yan-mağ gerek G427/4, bil-mağ gerek M2/17, al-mağ gerek G78/4

2.6.2.9. İstek Kipi: /-(y)A/

oĥı-y-a+m G276/4, öl-e+m G308/6, giy-e+sin G322/5, dut-a G149/6, iste-y-e G16/4

2.6.2.10. Şart : /-sA/

yat-sa+m G78/7, iste-se+m G79/5, var-sa+ñ G73/5, gel-se+ñ G276/3, gel-se G74/1, kıl-sa+ğ haṭā G84/4, incit-se+ñüz G311/4, öldür-se+ler G46/4

2.6.3. Birleşik Kipler

2.6.3.1. Hikâye Birleşik Kipi

2.6.3.1.1. Anlatılan Geçmiş Zamanın Hikâyesi: /-mİşdI/

ol-mışdum giriftār G242/2, varmış idüm G 266/3, dimışdūñ G284/6, almışdı G421/5, görmüşdi G438/3, geçmiş idi G360/3, irmiş idi G415/7

2.6.3.1.2. Geniş Zamanın Hikâyesi: /-(A/U)rdI/

ara-rdum G273/4, kıl-urduñ cevr ü cefa G355/11, al-urdu K18/11, bil-ürdüm G373/2, di-rdūñ G356/10, dile-rdi G261/5; saḥla-r idüm G179/2, iste-r idüm G204/3

2.6.3.1.3. İsteğin Hikâyesi: /-AydI/

çıl-aydum M2/40, vir-eydüm M2/33, urma-y-aydı M2/36, gel-eydi G273/2, gör-eydi M2/31

2.6.3.1.4. Şartın Hikâyesi: /-sAydI/

dermānum ol-sayduñ G276/2, ol-saydı diri M2/31, vir-se idi G310/4

2.6.3.2. Şart Birleşik Kipi

2.6.3.2.1. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Şartı : /-mİşsA/

geçme-mişsen G351/1

2.6.3.2.2. Geniş Zamanın Şartı : /-(A/U)rsA/

kaç-arsam M2/46 , dök-ersem G169/5, sücüd id-er isem G171/3, iste-rseñ K12/9, korḥ-ar iseñ G351/4, dut-arsa G394/4, sev-erse G99/5, ister ise G193/2

2.7. Fiilimsiler

2.7.1. İsim-Filler

/-mAK/, /-mağ/

varmağ G7/2, demek K4/10

Tā ebed yan-mağ cehennemde revādur yā Nebī K2/7

Yâra yâr ol-mağ dilersen ğayrısın yâr isteme G351/1

/-meklik/

içmeklige G112/5, bildürmeklige G161/2

/-iş/

bil-iş G98/4

2.7.2. Sıfat- Fiiller

“Sıfat-fiiller, olumluluk-olumsuzluk karşılığına sahip fiillerin geçici olarak sıfatlaşmış şekilleridir.” (Daşdemir, 2015: 98).

/-An/ : yazdur-an K1/10, kıpar-an K14/6, oñı-yan+lar G54/2, bil-en G146/3, gören G364/4

/-AsI/ : gel-esi+dür G422/1, öl-esi+dür G422/1, çal-ası+dür G422/2

/-mİş/ : gel-miş+lerdenüz G168/1, kırıl-mış yaya beñzer G72/2, bu yihıl-mış gönlümi G93/1

2.7.3. Zarf-Fiiller

“Zarf-fiiller, olumluluk-olumsuzluk karşılığına sahip fiillerin geçici olarak zarflaşmış şekilleridir.” (Daşdemir, 2015: 100).

/-AndA/

/-AndA/ zarf-fiil eki *“-anda Azeri gerundiumudur.”* (Ergin, 1981: 105).

bağ-anda G259/3, uğraş-anda G70/7, doldur-anda G115/7, kal-anda G240/4

gel-ende G74/2, gid-ende G67/4, gör-ende G9/2, iç-ende G177/1, es-ende G398/2

/-geç/, -geç+in/

Metnimizde **/-geç/** zarf-fiil eki dil uyumuna uymaz. Ekin kalın ünlülü şekli metnimizde geçmemiştir.

bağ-geç G 416/1, gör-geç G33, G 96/2, çığ-geç K18/20, düş-geç G377/5

Yād eylegeç Hâtâyî cihānda hātāsını G 397/5

Muştafā mi‘rāca çığgeç leyletü‘l-esrāda hem K18/20

/-geç/ zarf-fiil eki **/+in/** ekiyle genişletilmiştir: **-geç+in/**

Yüzüni görgecin ĩmâna yetdüm G242/2

/-icek/

gör-icek “görünce” G132/3, G159/4

/-UbAn/

aç-uban G148/6, bağ-uban G259/4, koy-uban G316/2, al-uban G327/7

iste-y-üben G37/2, di-y-üben G52/4, göste-üben G281/4, gör-üben G212/2

/-mAdIn/

sına-madın “sınamadan” M2/19, gör-medin “görmeden” G235/3

2.8. Birleşik Fiiller

“Birleşik fiil, bir yardımcı fiille bir veya birkaç isim, isim yerine geçen sıfat-fiil veya asıl fiilin birleşmesi ile ortaya çıkan yapıdır.” (Daşdemir, 2015: 44).

2.8.1. Yardımcı Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

it- yardımcı fiili ile

yād it- G21/2, naşīb it- G21/3, kayd it- G23/6, harāb it- G64/3

eyle- yardımcı fiili ile

‘avf eyle- G66/5, cehd eyle- G385/4, yād eyle- G68/2, terk eyle- G76/2, şükr eyle- G28/3, inkār eyle- K2/7, hüküm eyle- K11/4, rahm eyle- G25/5, luţf eyle- G58/3, kabül eyle- G130/6

kıl- yardımcı fiili ile

kıl kerem G84/4, feryād kıl- G93/5, şükr kıl- G103/7, vefā kıl- G109/4

ol- yardımcı fiili ile

halāş ol- K5/10, fāş ol- K8/6, hayrân ol- G377/3, gāfil ol- G132/5

2.8.2. Tasvirî Fiillerle Yapılan Birleşik Fiiller

2.8.2.1. Süreklilik Fiilleri

gör- yardımcı fiili ile

dutagör- K8/15, göregör- G146/12, yalvaragör- G258/4, doğru olagör- G385/4

kal- yardımcı fiili ile

bağakal- G4/4

2.8.2.2. Yeterlik Fiili

bil- yardımcı fiili ile

yazabil- G421/4

Olumsuzu bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *bil-* fiilinin olumsuzu ile yapılır:

varabilmen G255/5, kırtulabilmen G324/1, fark edebilmen G243/2, çekebilmez G322/3, üzebilmez G32472, görebilmez G344/1, udabilmez G144/7

3. Dikkat Çekici Diğer Özellikler

3.1. Tamlamalar

“Şah İsmail Türkçe kelimelerle “mevsim-i kış, su-yı la ‘lûñ, ‘ıyd-ı yüzüñ” gibi Farsça terkipler yapar. Bu tür örneklere başka şairlerin eserlerinde de rastlanır.” (Macit, 2017: 55).

ğamze-i ol çeşm-i fettân G156/1

3.2. Söz varlığı

Şah İsmail Dîvânı'nda bugün Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan aşağıdaki kelimeler mevcuttur:

apar- < alıp bar- “alıp götürmek”

“*alıp bar-* “alıp varmak” kelimelerinin birleşmesinden doğmuş bulunan *apar-* kelimesi Azeri sahasının bariz kelimelerinden biridir.” (Ergin, 1981: 193).

Geçme nâ-merd köprüsünden koy aparsın su seni K12

bulağ “pınar, çeşme”

Ağan çaylar ağan arğlar bulağlar G305/7

dap-/tap- “bul-”

dapdı G186/2, dapmışdur G88/5, dapmazam G354/2; tapa G14/5, tapmadı G284/2

ğansı < kağısı “hangi”

Ğansı güldür kim anuñ yanında bir ħâr olmadı G409/4

Ğansı hoş gün geldi gitdi G415/5

ķoy- “bırakmak”

Geçme nā-merd köprüsünden ķoy aparsın su seni K12

nem “göz yaşı”

gözlerüm nemdür menüm G267/1

Gözümde nesne gezmez nemden ayru G329/1

od “ateş”

Od u yel toprağ u sudan hoş müretteb eyledüñ K18/17

öt- “geç-, aş-”

Ey gönül vaqt-i bahār ötdi ĥazān olmış durur G7071

Ėam ĥadden ötdi dil-ber-i ĥam-ĥ’āre söyleñüz G166/4

öz “kendi”

Ĥatāyiyem özüm Şāh Ĥaydar oğlı G372/8

özge “başka”

Gel ki cānā senden özge tende men cān istemen G282/1

yağşı “güzel”

Ol perīnūñ ĥüsni māh-ı āsumāndan yağşıdır G127/3

yüküş “çok”

yüküş ķan eyledüñ G 20474

Ni belā belkim yüküş cevr ü cefā ķaldı maña K2/1

Sonuç

Şah İsmail Hatâyî, XVI. yüzyıl Azerbaycan Türkçesinin önemli temsilcilerindendir. Azerbaycan Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin “müşterek ana devresi” (Ergin, 1981: 91) yani “ortak atası” (Ercilasun, 2004: 434) Eski Anadolu Türkçesidir. Bundan dolayı Şah İsmail’in Dîvânı’nda Eski Anadolu Türkçesinin birçok dil özelliği bulunur. Ancak onun Dîvân’ında baskın olan dil özellikleri sonradan Azerbaycan Türkçesinde yaygınlaşacak özelliklerdir. Bu özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. ķ > ĥ Sızıcılaşması

Eski Anadolu Türkçesinde hem /k/ hem /h/ vardır. Dönemin “sonuna doğru Azeri sahasında h’lar, Osmanlı sahasında k’lar ağır basmaya başlamıştır.” (Ergin, 1981: 98). Şah İsmail Dîvânı’nda h’lar baskındır. Kelime başında, ortasında ve sonunda karşımıza çıkar:

hçaçan < kaçan K4/11, hşansı < kaçışısı “hangisi” G85/4

korhjudan K18/5, ohıdın “okundan” G125/3

yoğ G35, yoğdan K1/1, çoğ K10/12, G25/5, ağupdur K158/4, çıhdı K10/9, bağdum G55/1, bırağmağıl G367/5, yağupdur K5/2, korhjudmagıl G388/3, ohıdı K4/3.

Ahan çaylar ahan arğlar bulahlar G305/7

Metinde bazen aynı kelime hem h hem de k ile geçmektedir:

hamu K9/2 ~ kamu K13/1

handa K14/11 ~ kanda G68/5

2. Kelime Başında /y-/ Düşmesi: ø- < y-

Muharrem Ergin kelime başında y- düşmesini “Azeri hususiyeti” olarak değerlendirmektedir. (Ergin, 1981: 117). Metnimizdeki örnekleri:

ıl < yıl G119/12, ıldan < yıldan “üç yüz ıldan sonra” K11/13, incü < yinçü G263/3, ırağ < yırağ G156/4, ud- < yud- G144/7, itür- < yitür- “yitir-, kaybet-” M2/18, igit < yigit M2/21, iti < yiti “keskin” M2/45

İlâhî kılıcum iti kıl menüm M2/45

3. Kelime Başında h- Türemesi

“Azerbaycan Türkçesinde bazı ünlüyle başlayan kelimelerin başında bir h sesi türemiştir.” (Buran, Alkaya ve Yalçın, 2017: 106). Metnimizde bir örneği bulunmaktadır:

hayva < ayva G332/3

4. /-AndA/ Zarf-fiil Eki

/-AndA/ zarf-fiil eki “Azeri gerundiumudur.” (Ergin, 1981: 105). Metnimizde çok kullanılmıştır:

bağ-anda G259/3, uğraş-anda G70/7, doldur-anda G115/7, kal-anda G240/4

gel-ende G74/2, gid-ende G67/4, gör-ende G9/2, iç-ende G 177/1, es-ende G398/2

5. Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan “tek”, “teki”, “kimi” edatları metnimizde çok kullanılmıştır:

tek “gibi” zülfüñ tek 388/1, anuñ tek K17/1, senüñ tek G144/2

teki “gibi” meh teki “ay gibi” 388/2, senüñ teki K4/6, G157/4

Ay **teki** kaldur niķābuñ gün **tek** açın üstine G364/4

kimi “gibi” Menem Ya ‘ķüb **kimi** Yūsufdan ayru G59/4

6. Metnimizde 1. teklik şahıs ekinin /-Am/ olarak kullanılmıştır. “*Bu mühim bir Azeri hususiyetidir.*” (Ergin, 1981: 125)

fikr iderem M1/3, isterem G276/4, oħımışam G180/3, sevmişem G46/3

7. Geniş zamanın olumsuzu 1. teklik şahısta “-mAzAm” ve “-menem” şekilleri kullanılmıştır. (Ergin, 1981: 118).

-mAzAm çılmazam G238/4, dapmazam G354/1, bilmezem G64/1

-menem **Bilmenem** niķük ola āħir ser-encāmum menüm G239/3

-men Bir perī ħayrānyam **bilmen** mekānı ħandadır G78/1

Lafz-ı tūñi **diñlemen** güftāruñ andan yaħşıdır G107/3

8. Yeterlik fiilinin olumsuzu bugünkü Azerbaycan Türkçesinde olduğu gibi *bil-* fiilinin olumsuzu ile yapılmıştır:

varabilmen G255/5, kırtulabilmen G324/1, fark edebilmen G243/2, çekebilmez G322/3, üzebilmez G32472, görebilmez G344/1, udabilmez G144/7

9. Şah İsmail Dîvânı’nda bugün Azerbaycan Türkçesinde yaygın olan aşağıdaki kelimeler mevcuttur:

apar- < alıp bar- “alıp götürmek”, koy- “bırakmak”, öt- “geçmek, aşmak”, tap- “bulmak”

bulaħ “pınar, çeşme”, ħansı < kañgısı “hangi”, nem “göz yaşı”, od “ateş”, öz “kendî”, özge “başka”, yaħşı “güzel”, yüküş “çok”

Şah İsmail Dîvânı’nda Çağatay Türkçesi özellikleri de vardır. Bunları da şöyle sıralayabiliriz:

1. Yükleme hâli eki /+nı/

Yükleme hâli eki Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+nı/ olarak da kullanılmıştır:

‘aşıq+nı G33/5, Yūsuf+nı G157/4, özüm+ni G146/10, bular+nı M2/19

Muştafâ+nı cümleden muhtâr iden Perverdigâr K1/10

2. Yönelme hâli eki /+ğa/

Yönelme hâli eki bir örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+ğa/ olarak kullanılmıştır:

menüm bahtum+ğa bahtum G88/4

3. Ayrılma hâli eki /+dIn/

Ayrılma hâli eki birkaç örnekte Çağatay Türkçesinde olduğu gibi /+dIn/ olarak kullanılmıştır:

çeşmi+din G393/5, tevhīd+din M1/9

4. Çağatay Türkçesinde olduğu gibi bulunma ve ayrılma hâli eklerinden önce zamir n’si düşmüştür:

cân u dil bâğçasıda G125/4, ğamuñ şahrāsıda G185/3, gül-istân bâğıda G273/9, ehl-i ‘irfân katıda G318/3, kıadı katıda G337/4, vücūdum şehride G310/1

çeşmi+din G393/5, oħı+dın “okundan” G125/3

Aşağıdaki örneklerde ise zamir n’si korunmuştur. Bunda veznin de etkisi vardır.

cihân bâğında G249/2, ‘aşkuñ yolında G278/3, zülfüñ ucında G278/5, deryāsında G312/1, meydân ğavğāsında G312/3, gönül mülkinde G 279/2, hicrân elinde G304/1

5. Zarf-fiil eki /-geç/

bağ-geç “bakınca” G 416/1, gör-geç “görünce” G33, çığ-geç “çıkınca” K18/20

Muştafâ mi rāca çığgeç leyletū’l-esrāda hem K18/20

/-geç/ zarf-fiil eki aşağıdaki örnekte /+in/ ekiyle genişletilmiştir: /-geç+in/

Yüzüñi görgecin ĩmāna yetdüm G242/2

6. *bol-* fiili

fenā boldı K4/13, zār boldum G29/2, vālih bolupdur G29/4, boldı ḥarāb G389/4, mübtelā boldum G381/4

Aşağıdaki mısradaki *bol-* ve *ol-* şekilleri yan yana geçmektedir

Tā saña men āşinā **boldum** özüm yād **olmuşam** G232/5

7. Metnimizde 1. teklik şahıs eki Çağatay Türkçesindeki gibi /-men/ olarak da kullanılmıştır:

yan-ar+men G71/2, tök-er+men G83/4, oḡu-r+men G163/4

Bir müyımı virmezmen Mısr u Haleb ü Şāma G377/5

Kısaltmalar

G: Gazel

K: Kaside

Kı: Kıta

M: Mesnevi

T: Tuyuğ

Kaynaklar

BURAN, Ahmet-Ercan Alkaya-Süleyman Kaan Yalçın (2017), *Çağdaş Türk Yazı Dilleri-1, Güneybatı/Oğuz Grubu*, Ankara, Akçağ Yayınları.

DAŞDEMİR, Muharrem (2015), *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi*, Erzurum, Fenomen Yayıncılık.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2004), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları.

ERGİN, Muharrem (1981), *Azeri Türkçesi*, İstanbul, Ebru Yayınları.

GÜLSEVİN, Gürer - Erdoğan Boz (2004), *Eski Anadolu Türkçesi*, Ankara, Gazi Kitabevi.

GÜNDÜZ, Tufan (2010), “Şah İsmâil”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ss. 253-255.

KARTALLIOĞLU, Yavuz-Yıldırım, Hüseyin (2012), “Azerbaycan Türkçesi”, *Türk Lehçeleri Grameri*, (Editör: Ahmet B. Ercilasun), Ankara, Akçağ Yayınları.

KORKMAZ, Zeynep (2013), *Türkiye Türkçesinin Temeli Oğuz Türkçesinin Gelişimi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

KÖKTEKİN, Kâzım (2017), *Eski Anadolu Türkçesi*, Erzurum, Fenomen Yayıncılık.

MACİT, Muhsin (2017), *Hatâyî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin-Tıpkıbasım)*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

ÖZKAN, Mustafa (2009), *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, İstanbul, Filiz Kitabevi.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri (1994), *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul, Enderun Kitabevi.

YALÇIN, Süleyman Kaan (2021), *Azerbaycan Türkçesi Grameri*, 2. Baskı, İstanbul, Kesit Yayınları.